

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΕΝΩΣΙΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΩΝ

ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ

Π. Ι. Μ Π Ρ Α Τ Σ Ι Ω Τ Ο Υ

Πρυτάνεως του Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν - Ἀναθημαϊκοῦ
ΟΥΜΑΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ

Κ. Δ. Γ Ε Ω Ρ Γ Ο Υ Λ Η

Γενικοῦ Γραμματέως Ὑπουργείου Παιδείας καὶ
Διευθυντοῦ Διδασκαλείου Μέσης Ἐκπαιδεύσεως.

Ο ΜΑΧ SCHELER ΚΑΙ ΑΙ ΕΠΙ ΤΟΥ ΠΕΔΙΟΥ
ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΙ ΤΟΥ

Γ. Θ. Ρ Α Μ Μ Ο Υ

Καθηγητοῦ τῆς Νομικῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν.

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΠΟΝΟΜΗΝ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Ι. Θ. Κ Ο Λ Ι Τ Σ Α Ρ Α

Τ Ο Θ Ε Μ Ε Λ Ι Ο Ν Τ Η Σ Α Γ Ω Γ Η Σ

ΑΘΗΝΑΙ

1955

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΟΥΜΑΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ

ΥΠΟ

Π. Ι. Μ Π Ρ Α Τ Σ Ι Ω Τ Ο Υ

Πρυτάνεως του Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν - Ἀκαδημαϊκοῦ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τὸ θέμα περὶ τοῦ Οὐμανισμοῦ εἶναι οὕτω φλέγον διὰ τὴν σημερινὴν κοινωνίαν, ὅσον καὶ τὸ πρόβλημα περὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ἐντεῦθεν ἡ κεντρικὴ θέσις ἀμφοτέρων τῶν ζητημάτων ἐν τῇ ἡμερησίᾳ διατάξει τῆς συγχρόνου παγκοσμίου συζητήσεως. Πρόδηλος δὲ εἶναι καὶ ἡ μεγάλη σπουδαιότης τῆς συσχετίσεως τῶν ζητημάτων τούτων πρὸς τὰ δεδομένα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, μάλιστα ἐν ἐποχῇ δεινοῦ στραγγαλισμοῦ τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος ἀφ' ἑνός καὶ ἀσυγγνώστου συγχύσεως περὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων ἀφ' ἑτέρου, οἷα εἶναι ἡ ἡμετέρα ἐποχή. Εἰς τὸ θέμα « Οὐμανισμός καὶ Χριστιανισμός », ὅπερ ἀπὸ μακροῦ χρόνου ἀπασχολεῖ ἡμᾶς, ἀφιερώσαμεν κατὰ τὰ τρία τελευταῖα ἔτη δύο ὀμιλίας ἡμῶν, μίαν ἐν τῇ Μ. αἰθούσῃ τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἐπὶ τῇ συμπληρώσει δεκαετίας ἀπὸ τῆς συμπήξεως τοῦ « Χριστιανικοῦ Κοινωνικοῦ Κύκλου » (1943 - 1953) καὶ ἑτέραν πρὸς τὰ μέλη τῆς « Χριστιανικῆς ἐνώσεως ἐκπαιδευτικῶν λειτουργῶν » ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ « Ἀποστόλου Παύλου ». Αἱ ὀμιλίας δ' αὗται ἀποτελοῦσι τὴν κυρίαν βᾶσιν τοῦ παρόντος μελετήματος, ὅπερ παραδίδεται νῦν εἰς τὴν δημοσιότητα ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ἀφ' ἑνός, ὅτι θὰ κριθῇ ἐπιεικῶς, ὡς ἡ πρώτη ἴσως ἀπόπειρα τῆς συστηματικωτέρας πωρῆς ἐξετάσεως τοῦ σπουδαίου τούτου θέματος παρ' ἡμῖν καὶ θὰ γίνῃ ἀφορμὴ καὶ εἰς σοβαρωτέρας σκέψεις καὶ εἰς τὴν ἐμφάνισιν ἐμβρυθεστέρων περὶ αὐτοῦ πραγματειῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι δὲν θὰ βραδύνωμεν νὰ ἐπανέλθωμεν ἐπ' αὐτοῦ, ἔστω καὶ ὑπὸ ἄλλην μορφήν καὶ ἐξ ἄλλης ἀφορμῆς.

Π. Ι. Μ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἐξενικῆς προελεύσεως ὄρος « Οὐμανισμὸς » (Humanismus), ὅστις ἀποδίδεται ἑλληνιστὶ συνήθως διὰ τῆς λέξεως « ἀνθρωπισμός », εἶναι βεβαίως γνωστὸς ἤδη εἰς πάντας τοὺς ἀποπερατώσαντας τὴν γυμνασιακὴν των παιδευσιν. Ὡς πρὸς τὴν σημερινὴν ὁμως σημασίαν τῆς λέξεως ταύτης δὲν ὑπάρχει συμφωνία μεταξὺ τῶν χρησιμοποιοῦντων τὸν ὄρον, ὅστις ἐν τῇ ἱστορικῇ του ἐξελίξει διὰ μέσου τῶν αἰώνων κατέστη πολυσήμαντος. Ἐάν δὲ ἤθελέ τις ἐρωτήσῃ περὶ τοῦ ὄρου τούτου ὡς συνθήματος τῆς ἐποχῆς ἡμῶν, δὲν θὰ εὔρισκεν ὑπερβυλικὴν τὴν δοθεῖσαν ἀπάντησιν, ὅτι ἡ λέξις αὕτη οὐδέποτε ὑπέστη τοσαύτην βεβήλωσιν καὶ οὐδέποτε ἐνεφανίσθη τόσον κενὴ περιεχομένου ὅσον σήμερον, ὅτε κατήντησε νὰ ἔχη ἐν ἑκάστῳ στόματι διάφορον σημασίαν, αὐθαιρέτως πολλάκις προσδιδομένην, ἐνίοτε δὲ καὶ πρὸς παραπλάνησιν τῶν μαζῶν καὶ ἐπιδίωξιν πολιτικῶν σκοπῶν. Ἀκριβῶς δὲ διὰ τοὺς λόγους τούτους ἐνδείκνυται ἡ διασάφησις τοῦ ὄρου καὶ ἡ διακρίβωσις τῶν κοινῶν γνωρισμάτων, τὰ ὁποῖα κατὰ τὰ κυριώτερα στάδια τῆς ἱστορικῆς του ἐξελίξεως διατηρεῖ ὁ Οὐμανισμὸς, προκειμένου νὰ ἐξετάσωμεν ἔπειτα τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν χριστιανικὸν Ἀνθρωπισμόν.

Α΄

Ο ΟΥΜΑΝΙΣΜΟΣ ΕΝ Τῇ ΙΣΤΟΡΙΚῇ ΤΟΥ ΕΞΕΛΙΞΕΙ

Οὐμανισμὸν ἢ Ἀνθρωπισμὸν λέγοντες σήμερον νοοῦμεν συνήθως τὴν τε ἐκπαίδευσιν καὶ τὴν συμπεριφορὰν τὴν ἀρμόζουσαν εἰς τὸν ἄνθρωπον.

Ἦδη ἐν τῷ προχείρῳ τούτῳ ὀρισμῷ τοῦ Οὐμανισμοῦ ἐνυπάρ-

χουν τρία κύρια στοιχεία, κοινά εις τὰς διαφόρους μορφὰς αὐτοῦ, ἤτοι α) τὸ humanum, τ. ἔ. ἡ περὶ ἀνθρώπου ἀντίληψις, ἡ ὑποκειμένη ὡς βᾶσις τοῦ Οὐμανισμοῦ, β) ἡ humanitas ἡ φιλανθρωπία, τ. ἔ. ἡ εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀρμόζουσα συμπεριφορὰ¹ καὶ γ') τὰ studia humaniora, ἤτοι ἡ εἰς τὸν ἄνθρωπον προσήκουσα ἢ ἄλλως λεγομένη οὐμανιστικὴ ἐκπαίδευσις. Ἐκ τῆς ἐπικρατήσεως δ' ἐνὸς ἐκάστου τῶν στοιχείων τούτων προσδιορίζονται αἱ διάφοροι μορφαὶ τοῦ Οὐμανισμοῦ.

Ὁ ὄρος Οὐμανισμός (Humanismus) χρονολογεῖται μὲν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 18 αἰῶνος, αἱ ἱστορικαὶ δ' ὁμῶς ἀρχαὶ τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ συμπίπτουν εἰς τοὺς χρόνους τῆς λεγομένης «Ἀναγεννήσεως» (Renaissance, ἡδὴ ἀπὸ τοῦ 14 αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς), ἐνῶ ἡ προἰστορία αὐτοῦ πρόκειται νὰ ἀναζητηθῆ εἰς τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα καὶ ἰδίᾳ τὴν ἑλληνικὴν, μὲ τὴν στροφὴν πρὸς τὴν ὁποίαν καὶ πρὸς τὰς ἀξίας αὐτῆς συνεδέθη ἔκπαλαι στενώτατα ὁ Οὐμανισμός. Διὰ τοῦτον τὸν λόγον καὶ πρὸς κατανόησιν τοῦ Οὐμανισμοῦ ἐν τῇ ἐξελίξει αὐτοῦ θεωροῦμεν σκόπιμον νὰ ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὰς σχετικὰς ἀντιλήψεις τῆς ἀρχαιότητος, ἰδίᾳ τῆς ἑλληνικῆς, ἵνα ἴδωμεν κατὰ πόσον σχετίζονται πρὸς αὐτὰς αἱ οὐμανιστικαὶ ἀντιλήψεις τῶν νεωτέρων χρόνων καὶ τῆς ἐποχῆς ἡμῶν.

Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ λοιπὸν κοινωνίᾳ, τῆς κλασσικῆς τουλάχιστον ἐποχῆς, ἡ ἀνθρωπίνη προσωπικότης πιέζεται ὑπὸ τῆς ἰδέας τοῦ κράτους καὶ τοῦ πανθεισμοῦ ὑπὸ τὴν γενικωτέραν τῆς λέξεως ἔννοιαν. Ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν ἐν λόγῳ ἐποχὴν νοεῖται καὶ ἔχει ἀξίαν κυρίως ὡς μέλος τῆς πόλεως, ὡς πολίτης ὑπηρετῶν τὴν πατρίδα, ὡς βλέπομεν ἐν τε τῇ ἀθηναϊκῇ καὶ τῇ σπαρτιατικῇ κοι-

1. Ἐναντίον τῆς συνήθους ἀποδόσεως τῆς humanitas διὰ τοῦ ἑλληνικοῦ «φιλανθρωπία» ὁ W. Jaeger, στηριζόμενος εἰς παρατήρησιν τοῦ Ρωμαίου γραμματικοῦ Αὔλου Γαλλίου (β' αἰῶνος μ. Χ.), προτιμᾷ τὸν ὄρον «παιδεία», ὅστις κατ' αὐτὸν ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸν ὄρον humanitas (Humanism and Theology σελ. 21 καὶ 87). Περὶ δὲ τῆς ἐννοίας τῶν ὄρων humanum καὶ humanitas ἐξ ἐπόψεως χριστιανικῆς βλ. πρὸς τοὺς ἄλλοις τὰς νεωτάτας Δογματικὰς τῶν Karl Barth (III 2 σελ. 269 ἐξ.) καὶ Emil Brunner (II σελ. 94 ἐξ.) καὶ τὰς Ἠθικάς τῶν Tillmann καὶ H. van Oyen (1953).

νωνία, παρὰ τε τῷ Πλάτῳ καὶ τῷ Ἀριστοτέλει¹. Καὶ κατὰ μὲν τὸν Πλάτωνα σκοπὸς τῆς παιδείας εἶναι ἡ μόρφωσις τοῦ πολίτου. « Τὸ γενέσθαι πολίτην τέλειον, ἄρχεσθαι δὲ καὶ ἄρχειν ἐπιστάμενον μετὰ δίκης » (Νόμοι Α 643). Κατὰ δὲ τὸν Ἀριστοτέλην « οὐ χρὴ νομίζειν αὐτὸν αὐτοῦ τινα εἶναι τὸν πολίτην, ἀλλὰ πάντας τῆς πόλεως, μόνον γὰρ ἕκαστος τῆς πόλεως » (Πολιτ. Θ 1, 1337, 26 - 30). Ἐντεῦθεν ἡ μειονεκτικὴ θέσις τῶν δούλων καὶ τῶν γυναικῶν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ κοινωνίᾳ.

Οὐχ ἦτον ἕμως δὲν ἐκμηδενίζεται ἐνταῦθα ἡ ἀνθρωπίνη προσωπικότης. Τουναντίον οἱ Ἕλληνες εἶναι οἱ πρῶτοι μεταξὺ τοῦ πανθειζόντος κόσμου τῆς προχριστιανικῆς ἀρχαιότητος, οἵτινες ὄχι μόνον συνέλαβον τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ ἀντελήφθησαν τὸ μεγαλεῖον αὐτοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὴν περιβάλλουσαν αὐτὸν φύσιν, τὴν τε ἔμψυχον καὶ τὴν ἄψυχον, καὶ ἐξῆραν τὴν σπουδαιότητα τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ. Κλασσικὴν δὲ πλαστικὴν ἐκδήλωσιν εὔρεν ἡ ὑψηλότερα αὕτη περὶ ἀνθρώπου ἀντίληψις ἐν τῇ γλυπτικῇ τῆς κλασσικῆς ἐλληνικῆς ἐποχῆς. Ἐπίσης αὐτοὶ εἶναι, οἵτινες μεταξὺ τοῦ ἐθνικοῦ ἀρχαίου κόσμου ἀντελήφθησαν ὡς σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς τὴν ἡμέρωσιν καὶ τὸν ἐξανθρωπισμὸν τοῦ ἀνθρώπου. « Ὡς χαρίεν ἄνθρωπος ὅταν ἄνθρωπος ᾖ » (Μένανδρος) Ὁ Πλάτων μάλιστα ἔθεσεν ὡς σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ὁμοίωσιν (Θεαίτητος, Πολιτεία). Τὰ κυριώτατα δὲ γνωρίσματα τῆς περὶ ἀνθρώπου ἀντιλήψεως τῆς κλασσικῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος εἶναι ὁ νοησιοκοατικός, ὁ πολι-

1. Ὁ Jaeger ἀντιδιαστέλλει τὸν Οὐμανισμὸν τῶν Ἑλλήνων σοφιστῶν, εἰς ὃν ἀντιστοιχεῖ ἢ παρὰ πολλοῖς νεωτέροις ἐπικρατοῦσα ἀντίληψις περὶ Οὐμανισμοῦ, ἀπὸ τὸν Οὐμανισμὸν τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους (Humanism and Theology σ. 38 ἔξ.). Κατὰ τὸν αὐτὸν σοφόν, ὁ κόσμος τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Πλάτωνος εἶναι, ὡς καὶ ὁ τοῦ Ὀμήρου, ἀνθρωποκεντρικός αἶμα καὶ θεοκεντρικός ὑπὸ τὴν ἔννοιαν, ὅτι ὁ ἀνθρώπος καὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ προέχει διὰ τε τὸν Σωκράτην καὶ τὸν Πλάτωνα, ὡς καὶ διὰ τὸν Ὀμηρον, ὁ Θεὸς ὅμως ἀποτελεῖ δι' αὐτοὺς τὸ κέντρον τοῦ κόσμου τούτου (Μν. ἔ. σ. 53 καὶ Paideia III σ. 314). Εἰς τὸ « πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος » τοῦ Πρωταγόρου ὁ θεῖος Πλάτων ἀντέταξε τὸ « ὁ δὲ θεὸς ἡμῶν πάντων χρημάτων μέτρον ἂν εἴη μάλιστα καὶ πολὺ μᾶλλον ἢ πού τις. ὡς φασιν, ἄνθρωπος ».

τικός, ὁ θρησκευτικός καὶ δὴ καὶ ὁ πανθειστικός χαρακτήρ, ὑπὸ τὴν εὐρύτεραν τῆς λέξεως ἔννοιαν. Ἐν δὲ τῇ ἐξελίξει τῆς ἀντιλήψεως ταύτης κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν προσλαμβάνει αὕτη καὶ φιλανθρωπικὴν χροιάν, πόρρω ὅμως ἀπέχουσαν τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης, τοσοῦτο μᾶλλον καθ' ὅσον ἡ ἀντίληψις αὕτη ἀποβαίνει σὺν τῷ χρόνῳ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀτομιστικωτέρα, ἀφ' ἑτέρου δὲ κοσμοπολιτικωτέρα.

Ἀνάλογον πρὸς τὴν περὶ ἀνθρώπου ἀντίληψιν ταύτην εἶναι καὶ τὸ μορφωτικὸν ἰδανικὸν τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, ὁ «καλὸς καγαθὸς ἄνθρωπος», ἰδανικὸν διατυπούμενον κλασικῶ τῷ τρόπῳ ἐν τῇ γνωστῇ «Παρινέσει πρὸς Δημόνικον» τοῦ Ἰσοκράτους, ἀσχέτως πρὸς τὴν γνησιότητα τῆς πραγματείας ταύτης. Τὸ ἰδανικὸν δὲ τοῦτο ἐπεδιώκετο διὰ παραλλήλου ἀναπτύξεως τῶν ψυχικῶν καὶ σωματικῶν δυνάμεων αὐτοῦ, ἀναπτύξεως ὅμως ὄχι τόσον ἀρμονικῆς, ὡς ἐφαντάσθη βραδύτερον ὁ γερμανικὸς Νεοουμανισμὸς (Neuhumanismus), καθ' ὅσον ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἀρχαιότητι ὑπερτονίζεται ἡ σωματικὴ ἀγωγή καὶ ἡ λατρεία τοῦ καλοῦ καὶ τῆς μορφῆς ἐν γένει, ἡ ὁποία δὲν ὑπῆρξεν ὅλως ἀμέτοχος εἰς τὴν κατάρρευσιν αὐτῆς.

Οἱ πρῶτοι ἀνθρωπισταί, ὑπὸ τὴν γενικωτέραν ἔννοιαν τῆς μιμήσεως τῆς κλασσικῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, ὑπῆρξαν οἱ μεμορφωμένοι ἄνθρωποι τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς ἢ τοῦ λεγομένου Ἑλληνισμοῦ, τοῦ ὁποίου τὸ νόημα ἀκριβῶς ὑπῆρξεν ἡ μίμησις τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, ὡς καὶ ἡ τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς λεγομένης ἐποχῆς. Μετ' αὐτοὺς δὲ ἔρχονται οἱ Ἑλληνες πατέρες, μάλιστα δὲ οἱ Καππαδόκαι (Βασίλειος, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, Γρηγόριος ὁ Νύσσης κ. ἄ.) καὶ ἀκολουθοῦσιν οἱ λόγιοι τοῦ Βυζαντίου, ἐκ τῶν ὁποίων τινές, κυρίως δὲ τοῦ φθίνοντος Βυζαντίου, ὡς ὁ Γ. Γεμιστὸς ἢ Πλήθων, ἐφαντάσθησαν καὶ ἐπεδίωξαν τὴν ἀναβίωσιν αὐτουσίου τῆς ἑλληνικῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς εἰδωλολατρίας. Θεωρεῖται δ' ὡς βέβαιον σήμερον, ὅτι τῆς Δυτικῆς Ἀναγεννήσεως προηγῆθη ἡ Ἀναγέννησις τοῦ Βυζαντίου ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων.

1. Ἐπεκράτησεν ὅμως αἱ ἱστορικαὶ ἀπαρχαὶ τοῦ Οὐμανισμοῦ νὰ ἀναζητῶνται εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς Ἀναγεννήσεως, πρὸς τὴν

ὁποῖαν καὶ συγγέεται οὗτος ὑπὸ τινων ἀτόπως. Ὁ Οὐμανισμὸς οὗτος ἐνεφανίσθη τὸ πρῶτον ἤδη κατὰ τὸν ἰδ' αἰῶνα ἐν Ἰταλίᾳ, ὡς ἀπότοκος τῶν αὐτόθι ἐπικρατουσῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν σχέσεων, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ζωηροτάτην ἐπίδρασιν τῶν ἐκεῖσε προσφυγόντων Ἑλλήνων λογίων (Μανουὴλ Χρυσολωρᾶ, Γεωργ. Τραπεζουντίου, Γεωργ. Γεμιστοῦ ἢ Πλήθωνος, Βησσαρίωνος, Θεοδώρου Γαζῆ, Ἰωάννου Ἀργυροπούλου, Δημητρίου καὶ Λαονίκου Χαλκονδύλη) καὶ ἐκεῖθεν διεδόθη καὶ εἰς ἄλλας χώρας τῆς Δύσεως. Ἐξεδηλώθη δὲ ὁ Οὐμανισμὸς οὗτος ἀρνητικῶς μὲν ὡς τάσις χειραφεσίας ὄχι μόνον ἀπὸ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν ἰδανικῶν τοῦ Δυτικοῦ Μεσαίωνα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς αὐθεντίας αὐτῆς, θετικῶς δὲ ὡς στροφή ἀφ' ἑνὸς πρὸς τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα καὶ ἀφ' ἑτέρου πρὸς τὸ «Ἐγώ», πρὸς τὸ ἄτομον, τὸ ὁποῖον συνήθως νομίζεται ὅτι «ἀνεκαλύφθη τότε», κατὰ τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Jacob Burckhard.¹ Ἀπὸ κοινοῦ δ' ἐπόψεως ἐνεφανίσθη ὁ Οὐμανισμὸς τότε ὡς ἀντίθεσις μεταξὺ μεμορφωμένων καὶ ἀμορφῶτων, ἐφ' ὅσον μόνον εἰς τοὺς πρώτους ἀνεγνωρίζετο ὁ ἀληθινὸς Οὐμανισμὸς. Ὅχι δὲ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ τὸ «Ἐγώ» ἀπεχωρίσθη τότε τόσον ἀπὸ τὴν κοινωνίαν, ὅσον καὶ ἀπὸ τὴν αὐθεντίαν καὶ ἐπανῆλθεν ἐν ἰσχύϊ πάλιν ἡ ρήτρα τῶν σοφιστῶν «μέτρον πάντων ἄνθρωπος», ἐκάστου ἀνθρώπου ἀναζητοῦντος διὰ τῶν ἰδίων δυνάμεων τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἀληθινοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Ἐν γένει κατὰ τὴν

1. Ὁρθῶς ὁ γνωστὸς παιδαγωγὸς καὶ φιλόσοφος Fr. W. Foerster (Alte und neue Erziehung, 1936 σελ. 26) χαρακτηρίζει ὡς «μέγα ἀβλέπτημα» (Grosser Augenfehler) τὴν κρατοῦσαν γνώμην ταύτην τοῦ Burckhardt, διότι, ὡς παρατηρεῖ, «κατὰ τὸν Μεσαίωνα ἡ προσωπικότης ἦτο πολλῶ μᾶλλον βάσιμος, εὐρεία καὶ ἀδιάσπαστος ἢ κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἐγωλατρίας μετὰ τὴν Renaissance, ὅτε τὸ «ἐγώ» εἰδικοποιεῖται καὶ ἐξαπλοῦται μᾶλλον εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ βίου, ἀλλ' ἀπόλλυσι τὴν ἔξιν καὶ τὸν σκοπόν». Καὶ ὁ W. Jaeger διαβεβαιοῖ, ὅτι «σήμερον δὲν ἀποβλέπομεν πλέον πρὸς τὴν ἐποχὴν, ἣτις ἀνήγειρε τοὺς καθεδρικοὺς ναοὺς καὶ ἐδημιούργησε τοὺς θησαυροὺς τῆς μεσαιωνικῆς ζωγραφικῆς καὶ γλυπτικῆς, ὡς περίοδον βαρβαρότητος, ἡ δὲ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκυνάτου εἶναι οὐχὶ ὀλιγώτερον ἐπιβλητικὴ τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀνεγερθέντων καθεδρικῶν ναῶν» (Humanism and Theology σελ. 4).

περίοδον ταύτην παρατηρεῖται προϊούσα μετάβασις πρὸς τὴν κοσμοθεωρίαν τοῦ ἄτομισμού καὶ τοῦ φιλελευθερισμοῦ, παραμένει δὲ ξένη πρὸς τὸν Οὐμανισμόν τῆς Ἀναγεννήσεως ἢ ἰδέα τοῦ συνόλου τῆς ἀνθρωπότητος. Καθ' ὅλου δὲ εἰπεῖν, ἡ μόνιμος ἀξία τοῦ Οὐμανισμού τῆς ἐποχῆς ταύτης ἔγκειται εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν καλλιέργειαν τῆς κλασικῆς ἀοχαιότητος. Ἐπισημασθῆναι δέ, ὅτι ὁ Οὐμανισμὸς τῆς Ἀναγεννήσεως ποικίλλει κατὰ διαφοροὺς καιροὺς καὶ τόπους καὶ ὅτι κοινὸν γνώρισμα τοῦ Οὐμανισμού τούτου ὑπὸ τὰς ποικίλας του μορφὰς εἶναι ἡ τοσοῦτον εὐνοήσασα τὴν ἀνάπτυξιν τῆς θρησκευτικῆς Διαμαρτυρήσεως¹ αὐτοπεποιθήσις τοῦ ἀνθρώπου, ἐν συνδυασμῷ μετὰ τῆς χαλαρώσεως τοῦ πρὸς τὸν Θεὸν συνδέσμου.

2. Συγγενὴς πρὸς τὸν Οὐμανισμόν τοῦτον εἶναι ὁ ἐν Γερμανίᾳ κυρίως ἀναπτυχθεὶς Οὐμανισμὸς τῆς ἐποχῆς τῆς Διαφωτίσεως (Aufklärung) κατὰ τὸν ιζ' καὶ ιη' αἰῶνα. Καὶ αὐτὸς στερεῖται ἐνότητος. Παραλλήλως πρὸς τὸν ριζοσπαστικὸν Οὐμανισμόν βαίνει κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ ἡ μορφή τοῦ μεμετρομένου καὶ νηφαλιωτέρου Οὐμανισμού. Ἐνῶ δὲ οἱ μετριοπαθέστεροι οὐμανισταὶ τῆς ἐν λόγῳ ἐποχῆς (οἵτινες ὅμως σημειωτέον, ὅτι ἀποτελοῦν ἀσθενῆ μειονοψηφίαν) διατελοῦν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Χριστιανισμού, ἡ ἐπικρατεστέρα τάσις εἶναι ἡ τῆς καθαρῶς ἐγκοσμίου θεωρήσεως τοῦ κόσμου, ἐν συνδυασμῷ μετὰ τοῦ ὀρθολογισμοῦ καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἠθικῆς ἀπὸ τῆς θρησκείας. Καὶ αἱ μὲν ἀντιχριστιανικαὶ τάσεις τῆς ριζοσπαστικῆς μορφῆς τῆς Διαφωτίσεως ἐσυνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸν ιθ' καὶ κατὰ τὸν κ' αἰῶνα, καλλιεργούμεναι μάλιστα μεταξὺ τῶν τάξεων τοῦ λεγομένου «ἐπιστημονικοῦ Οὐμανισμού» καὶ τῆς ἀθρήσκου «ἠθικῆς» λεγομένης «κινήσεως», ὡς καὶ μεταξὺ τῶν σοσιαλιστῶν καὶ τῶν ποικίλων ἐλευθεροφρόνων (libre-penseurs) καὶ τινῶν μυστικῶν ὀργανώσεων. Κατ' οὐσίαν δὲ ὁ Οὐμανισμὸς τῆς Διαφωτίσεως εἶναι συνέχεια τοῦ ἄκρου Οὐμανισμού τῆς προηγουμένης ἐποχῆς, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι, ἐξαιρέσει καλλιτεχνικῶν τινῶν κύκλων, παρὰ τοῖς ὁποίοις ἐκαλλιεργήθη

1. Τοῦτο δὲν ἠμπόδισε τὴν Διαμαρτύρησιν νὰ στραφῆ ἐναντίον τοῦ Οὐμανισμού τῶν χρόνων τῆς ἐμφανίσεώς της.

ὁ καλαισθητικὸς Οὐμανισμὸς, εἶχεν ἤδη κοπάσει τότε ὁ ἐνθουσιασμὸς πρὸς τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα. Ἐξ ἄλλου, ἐν τοῖς κύκλοις τῆς Διαφωτίσεως ἐκαλλιεργήθη μὲν ὑπὸ τὴν χριστιανικὴν ἐπίδρασιν ἡ ἰδέα τῆς φιλανθρωπίας καὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, παρημελεῖτο δὲ ὁ ψυχικὸς σύνδεσμος ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπον. Ὡς καρπὸς δὲ τῆς οὐμανιστικῆς κινήσεως τῆς ἐποχῆς τῆς Διαφωτίσεως δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ καλλιέργεια τοῦ λεγομένου φυσικοῦ δικαίου, διὰ τοῦ Hugo Grotius κ. ἄ., ἀφ' ἑτέρου δ' αἱ προστατευτικαὶ τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας διατάξεις τοῦ Habeas corpus (ἤδη τῷ 1679) καὶ ἡ διακήρυξις τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων ἐν Ἀγγλίᾳ κατ' ἀρχὰς, ἔπειτα δὲ καὶ ἐν ταῖς Ἡνωμέναις Πολιτείαις τῆς Β. Ἀμερικῆς τῷ 1776, ὡς καὶ ἡ προσοικείωσις τῶν ἀρχῶν τούτων ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως τῷ 1789, τῶν ὁποίων τὴν ἐπίδρασιν διὰ μέσου τοῦ Ρήγα καὶ τοῦ Κοραῆ κ. ἄ. ἐδέχθη καὶ τὸ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἐξεγεγενημένον ἐν ἔτει 1821 Ἑλληνικὸν ἔθνος.

3. Ἐρχόμεθα εἰς τὸν Νεοουμανισμὸν τοῦ Goethe καὶ τοῦ Wilhelm von Humboldt κ. ἄ. ὅστις ὑπῆρξε δημιουργὸν τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος κατὰ τὸν ιη' καὶ ιθ' αἰῶνα καὶ περιορίσθη εἰς τὰς γερμανικὰς χώρας, ἐνῶ ἡ ἀκτινοβολία του ἐξακολουθεῖ καὶ κατὰ τὸν κ' αἰῶνα. Ὁ Νεοουμανισμὸς ἐνεφανίσθη κυρίως ὡς ἐκπαιδευτικὸν καὶ μορφωτικὸν ἰδανικὸν ἐμπνεόμενον μονομερῶς ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ἰδανικά, εἰς τὰ ὁποῖα οἱ διασωτῶνται αὐτοῦ ἐνέβλεπον τὰ πρότυπα τῆς ἀνθρωπίνης μορφώσεως. Φορεῖς δὲ τῆς κινήσεως ταύτης ἐγένοντο οἱ κλασσικοὶ Γερμανοὶ ποιηταὶ Goethe, Schiller κλπ. ἀφ' ἑνὸς καὶ τὰ οὐμανιστικὰ λεγόμενα Γυμνάσια καὶ τὰ Πανεπιστήμια ἀφ' ἑτέρου, ἐν μέρει δὲ καὶ τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα τοῦ Γερμανικοῦ Ἰδεαλισμοῦ. Διὰ τοῦ Νεοουμανισμοῦ ἐκαλλιεργήθη ἡ ἀρμονικὴ ἠθικὴ συγχρόνως καὶ καλαισθητικὴ ἀνάπτυξις τοῦ ἀνθρώπου μακρὰν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ χριστιανισμοῦ, οὐχὶ ὅμως καὶ τῆς Ἀγίας Γραφῆς. Ὡς ἰδεαλιστικὸν δὲ καὶ ἀτομοκρατικὸν ἀριστοκρατικὸν κίνημα παρέμεινεν ὁ Νεοουμανισμὸς ξένος πρὸς τὰς λαϊκὰς μάζας, ἀπὸ τῶν ὁποίων χάσμα ἐχώριζε τοὺς μεμορφωμένους ἀνθρώπους, ἐκτὸς ὀλίγων ἐξαιρέσεων διασωτῶν τινῶν τοῦ κινήματος, οἷοι ὁ Herder, ὁ Winckelmann, ὁ Wilhelm von Humboldt κ. ἄ., οἵτινες

ἐνεφοροῦντο ὑπὸ κοινωνικῶν φρονημάτων.

4. Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὸν Οὐμανισμόν τοῦ παρελθόντος¹. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐποχὴν ἡμῶν, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς.

α'. Ἐν ὄψει τῆς ἐξαθλιώσεως τῶν λαϊκῶν μαζῶν καὶ τῆς μηχανοποιήσεως διὰ τοῦ ἐκβιομηχανισμοῦ τῆς ζωῆς εἰς βάρος τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος κατὰ τὸν ιθ' καὶ κ' αἰῶνα, καταβάλλονται ζῶηραὶ ἀλλ' ἀσυντόνιστοι προσπάθειαι πρὸς νέον ἀνθρωπιστικὸν προσανατολισμόν καὶ πρὸς δημιουργίαν νέου τινὸς Οὐμανισμοῦ ἐν τε τῇ Εὐρώπῃ καὶ τῇ Ἀμερικῇ. Αἱ προσπάθειαι αὗται, προερχόμεναι ἐκ ποικίλων ἐπιστημονικῶν στρατοπέδων, οἷα εἶναι, ἐκτὸς τοῦ Θεολογικοῦ, καὶ τὸ τῆς Φιλοσοφίας (Φιλοσοφία φύσεως, τῆς ἱστορίας, τοῦ πολιτισμοῦ) καὶ τῆς Ψυχολογίας καὶ τῆς Βιολογίας καὶ τῆς Ἰατρικῆς καὶ τῆς Ἐθνολογίας καὶ τῆς Οἰκονομικῆς, στρέφονται περὶ τὸ κεντρικὸν τῆς ἐποχῆς ἡμῶν κατὰ τὸν Scheler πρόβλημα, τὸ ἀνθρωπολογικόν. Τί εἶναι ὁ ἄνθρωπος καὶ τίς ἡ ἀξία καὶ τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ; Εὐρισκόμεθα δὲ σήμερον ἐπὶ τοῦ πεδίου τούτου ἐνώπιον ὀξύτατα ἀντιφερομένων ἀντιλήψεων περὶ ἀνθρώπου, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μὲν ἐξαίρει ἀπεριορίστως τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἀποτελοῦντος τὸ κορυφωμα καὶ τὸν κυρίαρχον τοῦ κόσμου καὶ ἀποθεώνει τὸν ἄνθρωπον, ἡ δὲ ἑτέρα ἐξουθενώνει τὴν ἐν τῷ κόσμῳ θέσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ σημερινὸν ἀναγνωρίζεται ἀμφοτέρων τούτων τῶν ἄκρων ἀντιλήψεων ἡ μονομέρεια καὶ ἡ ἀνεπάρκεια πρὸς διαφώτισιν τοῦ θεμελιώδους ἀνθρωπολογικοῦ προβλήματος καὶ ἀνομολογεῖται μὲν ἡ σχετικὴ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου, ἐγκαταλείπεται δὲ βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον ἡ ὑπερτίμησις αὐτοῦ καὶ ἐν γένει ἡ μονομερῆς ἀνθρωποκεντρικὴ περὶ τοῦ ἀνθρώπου ἀντίληψις.

1. Χαρακτηριστικὸν διὰ τὸ κατάντημα τοῦ Οὐμανισμοῦ τούτου εἶναι ὅσα σχετικὰ παρατηρεῖ ὁ Chr. Dawson «Ἡ τραγωδία τοῦ Nietzsche, ὅστις πόρρω ἀπέχει τοῦ νὰ εἶναι οὐμανιστῆς, εἶναι ἡ τραγωδία τοῦ τέλους τοῦ Οὐμανισμοῦ, καθ' ὅσον μόνον αὐτὴ (ἡ τραγωδία τοῦ Nietzsche) ἀποκαλύπτει μετ' ἐξαιρετικῆς σαφηνείας τὰ τελικὰ ἐπακόλουθα τῆς συμφουῶς μετὰ τὴν οὐμανιστικὴν παράδοσιν ἀντινομίας» (Christianity and New age σ. 13).

Παραλλήλως πρὸς τὸν λεγόμενον Ἐπιστημονικὸν Οὐμανισμὸν βαίνουν σήμερον αἱ προσπάθειαι τοῦ κλασσικοῦ Οὐμανισμοῦ, τοῦ παγκοσμίου Οὐμανισμοῦ καὶ τοῦ δημοκρατικοῦ Οὐμανισμοῦ.

β'. Τοῦ συγχρόνου μὲ ἡμᾶς Κλασσικοῦ Οὐμανισμοῦ ἢ «Τρίτου Οὐμανισμοῦ» διχάζονται αἱ τάσεις. Καὶ τινες μὲν, ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ὀπίσθιων ἵσταται σήμερον ὁ γνωστὸς κορυφαῖος τῶν συγχρόνων ἐλληνιστῶν, ὁ Werner Jaeger, ὁ θεωρούμενος ὡς ἀρχηγέτης τοῦ «Τρίτου Οὐμανισμοῦ», ἀναζητοῦν τὸ ἀνθρωπιστικὸν ἰδανικὸν εἰς τὴν ἐλληνικὴν ἀρχαϊότητα μὲ τὸν ὑπ' αὐτῆς ἀρμονικὸν συνδυασμὸν τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ὠραίου. Ἄλλοι δὲ, ὡς καὶ ὁ ἰταλικὸς Φασισμὸς, προτιμοῦν τὴν ρωμαϊκὴν ἀρχαϊότητα μὲ τὴν ὑπ' αὐτῆς ἀνάδειξιν τοῦ δικαίου, τῆς οἰκογενείας, τοῦ ἀνδρισμοῦ καὶ τῶν πολιτικῶν ἀρετῶν. Τοῦ κλασσικοῦ ἐλληνικοῦ Οὐμανισμοῦ θιασῶται εἶναι παρ' ἡμῖν καὶ οἱ ἀποτελοῦντες τὴν πρὸ τινος χρόνου ἰδρυθεῖσαν «Ἐταιρείαν ἐλλήνων φιλολόγων», ἐξ ὧν τινες ἐμαθήτευσαν παρὰ τῷ Jaeger καὶ ἐδέχθησαν ὁμοῦ μετὰ τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ τὴν φιλοχριστιανικὴν ἐπίδρασιν τοῦ κλεινοῦ διδασκάλου των¹, ἐπίδρασιν ἐνισχύουσαν τὸν πάτριον αὐτῶν σεβασμὸν πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν.

Ὅπως δὴποτε ἀμφοτέρων τῶν εἰρημένων φιλοκλασσικῶν τάσεων, τῆς τε ἐλληνιζούσης καὶ τῆς ρωμαϊζούσης, κοινὸν γνώρισμα τυγχάνει ἡ ἐκτίμησις τοῦ «ἀκηράτου τῆς ψυχῆς κόσμου»

1. Τὰ φιλοχριστιανικὰ αἰσθήματα τοῦ Jaeger ἐκδηλοῦνται οὐ μόνον ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ κριτικῇ ἐκδόσει ἔργων Γρηγορίου τοῦ Νύσσης καὶ Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου καὶ ἐν τῷ θαυμασμῷ του πρὸς τὸν Αὐγουστίνον καὶ Θωμᾶν τὸν Ἀκυνᾶτον, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν οὐ μόνον τοῦ Πλάτωνος, ἀλλὰ καὶ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τοῦ Θωμᾶ διατελοῦντι Οὐμανισμῷ αὐτοῦ, οὗτινος μνημεῖον ἔσσει εἶναι ἄλλα τε ἔργα αὐτοῦ, (βλ. βιβλιογραφίαν) καὶ μάλιστα τὸ κλασσικὸν τρίτομον ἔργον του *Paideia*. Βλ. καὶ *W. Jaeger*, *Two rediscovered works of ancient christian literature: Gregory of Nyssa and Macarius* (1954) καὶ *B. Ἐράστου*, Ἀνθρωπισμὸς καὶ Θεολογία κατὰ Jaeger (Ἀκτῖνες 1954, Νοέμβριος), Γρηγόριος ὁ Νύσσης κατὰ Jaeger (Ἀκτῖνες 1955 Μάϊος) καὶ Μακάριος ὁ Αἰγύπτιος, ἕνας ἀνθρωπιστῆς (Ἀκτῖνες 1955, Ἰούνιος).

ὑπὲρ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἐξωτερικῶν, ὑλικῶν ἀναγκῶν, ὡς καὶ ἢ παρὰ πᾶσαν διαφορὰν πρὸς τὸν Χριστιανισμόν συμπαράστασις μετ' αὐτοῦ εἰς τὸν ἀγῶνα ἐναντίον τοῦ μηδενισμοῦ, τῆς ἀναρχίας καὶ τῆς ἀπανθρωπίας.

γ'. Ὁ λεγόμενος «Παγκόσμιος Οὐμανισμός» (Der weltweite Humanismus) θεωρεῖ ὡς μονομερῆ τὸν Κλασσικὸν Οὐμανισμόν καὶ ἐπιζητεῖ τὸν ἐμπλουτισμὸν αὐτοῦ δι' ἰδεῶν καὶ ἐξ ἄλλων πολιτισμῶν καὶ ἰδιαίτερος ἐκ τῆς Ἀνατολικῆς Ἀσίας.

δ'. Ὁ δὲ λεγόμενος Δημοκρατικὸς Οὐμανισμός, ὁρμώμενος ἐκ τῆς προϋποθέσεως, ὅτι ἡ πραγματοποίησις τῆς ἀληθινῆς δημοκρατίας προβάλλει ὑψηλὰς ἠθικὰς ἀξιώσεις καὶ θέτων ὡς σκοπὸν τὸν ἐξανθρωπισμὸν αὐτοῦ τοῦ κράτους πρῶτον, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ὀλοκληρωτικὴν πολιτειοκρατικὴν ἐξουθένωσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἐπιδιώκει ἀφ' ἑνὸς τὸν στενὸν σύνδεσμον τοῦ κράτους πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν δημοκρατικοποίησιν τῆς κοινωνίας καὶ τὴν δημιουργίαν κοινωνικῆς δημοκρατίας, εἰς τὴν ὁποίαν προσιδιάζει ὁ ἀνθρωπισμός. Χαρακτηριστικὴν δ' ἐκδήλωσιν καὶ κλασσικὴν διατύπωσιν εὔρεν ὁ Δημοκρατικὸς Οὐμανισμὸς ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Ὄργανισμοῦ τῶν ἠνωμένων ἔθνων ψηφισθέντι τὸ 1948 καταστατικῷ χάρτη τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, ὁ ὁποῖος ἀτυχῶς παραμένει μέχρι τῆς ὥρας ταύτης ἀνεφάρμοστος (~~βλ. καὶ Κυπριακὸν ζήτημα κλπ.~~).

ε'. Εἰς τὰς μορφάς, τὰς ὁποίας προσέλαβεν ὁ Οὐμανισμός, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ συγκαταλέξωμεν καὶ τὸν Χριστιανικὸν Οὐμανισμόν, ἀλλὰ περὶ αὐτοῦ ἐπιφυλασσόμεθα νὰ κάμωμεν λόγον ἐν τῷ Β' μέρει τῆς ὁμιλίας ἡμῶν.

ς'. Εἰς ταῦτα δὲ πάντα ἄς προστεθῇ, ὅτι τὸ σύνθημα καὶ τὴν σημαίαν τοῦ Οὐμανισμοῦ ἀντεποιήθησαν ὄχι μόνον ὁ Φασισμός καὶ ὁ Ἐθνικοσοσιαλισμός, ἀλλὰ καὶ ὁ Μαρξισμός,¹ ὁ ὁποῖος ἀποδίδων εἰς τὴν κεφαλαιοκρατίαν τὸν

1. Ὁ Μαρξισμὸς εἶναι κατὰ τὸν N. Berdjajew κρᾶμα οὐμανιστικῶν καὶ ἀντιουμανιστικῶν στοιχείων, ἀσυνθηκολογήτως ἀλληλομαχούντων, τοῦ Μαρχ μὴ κατανοήσαντος κατ' αὐτὸν τὴν ἐσωτερικὴν τραγωδίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἅτε τῆς προσοχῆς αὐτοῦ ἀπορροφηθείσης ὑπὸ τοῦ προβλήματος τῆς κοινωνίας καὶ οὐχὶ τοῦ ἀνθρώπου (Alte und Neue Wege des Humanismus ἐν Theol. Zeitschr τοῦ Basel 1946 σελ. 132 ἐξ.).

στραγγαλισμὸν τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, ἐπαγγέλλεται νέαν ζωὴν ἐλευθέραν καὶ ὡραίαν διὰ τῆς ἐπαναστατικῆς ἀναμορφώσεως τῆς κοινωνίας διὰ μέσου τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου. Τοῦτ' αὐτὸ δὲ ποιεῖ καὶ ὁ Μπολσεβικισμὸς, ὅστις κηρύσσει τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ « νέου, ὡραίου, δυνατοῦ καὶ καλοῦ ἀνθρώπου », κατὰ τὸν Ἄλεξανδρον Φαδέγιεβ, τὸν δὲ Στάλιν θεωρεῖ ὡς τὸν « ἀνθρωπινώτερον τῶν ἀνθρώπων ».

Ἄλλ' ἐὰν παραβλέψωμεν τὰς ἐπὶ τοῦ Οὐμανισμοῦ ἀξιώσεις τῶν ὀλοκληρωτικῶν πολιτικοκοινωνικῶν συστημάτων καὶ περιορισθῶμεν εἰς τὰς κυριωτέρας μορφάς, ἃς προσέλαβεν ὁ Οὐμανισμὸς ἀπὸ τοῦ 19 αἰῶνος μέχρι σήμερον, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι κοινὰ τούτων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον γνωρίσματα, ἐξαιρέσει τοῦ χριστιανικοῦ καὶ τοῦ φιλοχριστιανικοῦ Οὐμανισμοῦ, εἶναι ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ πάσης θρησκευτικῆς αὐθεντίας, ἡ ἀδιαφορία πρὸς τὸ ἐπέκεινα τοῦ κόσμου τούτου, ὁ ὀρθολογισμὸς καὶ ὁ ἀνθρωποκεντρισμὸς, ἐν μέρει δὲ καὶ ὁ ἀριστοκρατικὸς χαρακτὴρ τῆς μορφώσεως. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὰς ἐξωτερικὰς σχέσεις τοῦ Οὐμανισμοῦ, ὑπὸ τὰς διαφόρους αὐτοῦ μορφάς, πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν, παρατηροῦμεν ὅτι αἱ σχέσεις αὗται ὑπῆρξαν κατὰ καιροὺς διάφοροι. Οὕτω τινὲς μὲν χριστιανοὶ λόγιοι, καὶ δὴ καὶ θεολόγοι καὶ κληρικοί, ἔτι δὲ καὶ πάπαι, διετέθησαν εὐμενῶς πρὸς τὸν Οὐμανισμὸν καὶ ὑπεστήριξαν αὐτόν, ἄλλοι δ' ἐπέδειξαν δυσμένειαν καὶ καταπολέμησαν αὐτόν, εἴτε ἀνταποδίδοντες τὰ ἴσα εἰς πολλοὺς οὐμανιστάς, εἴτε ἀντιμετωπίζοντες τὰς παρεκτροπὰς αὐτῶν καὶ τοῦ Οὐμανισμοῦ ἐν γένει εἴτε παρεξηγοῦντες αὐτόν καὶ τὸν Χριστιανισμὸν.

Β'.

ΣΧΕΣΕΙΣ ΟΥΜΑΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ

α'. Ἡ Χριστιανικὴ ἀνθρωπολογία.

Ἄς ἔλθωμεν τώρα νὰ ἐξετάσωμεν τὰς ἀμοιβαίας ἐσωτερικὰς σχέσεις Οὐμανισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ, καὶ δὴ καὶ τὴν μεταξὺ ἀμφοτέρων σύνθεσιν ἐν τῷ λεγομένῳ Χριστιανικῷ Οὐμανισμῷ. Ἐπὶ τούτῳ πρέπει νὰ προηγηθῇ ἡ σύντομος